



دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام

دانشکده فقه مضاف

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته فقه سیاسی

عنوان:

تأثیر نظریه خطابات قانونیه امام خمینی (ره) در تقنین در دولت اسلامی

استاد راهنما:

دکتر یحیی عبداللہی

استاد مشاور:

دکتر ذبیح اللہ نعیمیان

نگارش:

سجاد قدک

دی ۱۳۹۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به

روح با عظمت و نورانی امام خمینی (ره) که با مجاهدت‌های علمی و عملی
خود، راه فلاح و رستگاری را به انسان امروز، آموخت.

تقدیر و تشکر

قبل از هر چیز مصداق حدیث شریف «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» لازم می‌دانم از کلیه کسانی که بنده را در تدوین و نگارش این پایان‌نامه یاری نمودند، صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم. به خصوص از استاد فرزانه حجت الاسلام و المسلمین دکتر یحیی عبداللهی که در مراحل انجام این تحقیق با صبر و حوصله، راهنمایی‌ام نمودند، و همچنین از استاد فرهیخته حجت الاسلام و المسلمین دکتر ذبیح الله نعیمیان که وقت شریف خود را در اختیار من گذاشته و مشاوره لازم را در این خصوص ارائه نمودند، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم، همچنین از استاد گرانقدر حجت الاسلام و المسلمین دکتر رفیعی علوی نهایت تشکر و قدردانی را نموده و از خداوند متان برای ایشان طول عمر پربرکت را خواستارم.

چکیده

فقه مهم‌ترین منبع برای تقنین در دولت اسلامی است. بنیان‌گذار جمهوری اسلامی نظریه بدیعی در دانش اصول فقه و در حوزه حکم‌شناسی با عنوان «نظریه خطابات قانونیه» ارائه کرده‌اند که شایسته است تأثیرات آن از جوانب مختلف از جمله در حوزه تقنین مورد مطالعه قرار گیرد. امام(ره) با الهام از قانون‌گذاری عرفی مبانی مشهور اصولیان را که به فعلیت شخصی حکم می‌انجامد، نقد کرده و به فعلیت عام رسیده‌اند. اراده قانون‌گذار در خطاب عام قانونی به یک انشاء واحد می‌انجامد و انحلالی نیست. خطاب عام قانونی، این امکان را فراهم می‌کند که جامعه، دولت و شخصیت حقوقی جمعی مکلف حکم قرار گیرد. علاوه بر مکلف، امکان توجه تکلیف جمعی و نظام‌مند را نیز فراهم می‌کند و بدین طریق فقه را از حوزه فردی به حوزه اجتماعی و حکومتی سوق می‌دهد و برای تقنین که یک موضوع جمعی است آماده می‌کند. علاوه بر قرائت مشهور از خطابات قانونیه، نظریه امام قابلیت خوانش‌های دیگری را نیز دارد. در مقدمات اثبات نظریه، فعلیت حکم مرحله‌ای است که شارع بایستی لوازم اجرا را ملاحظه کند. ولی فقیه می‌تواند مصالح اجرای حکم را سنجیده و در این مرحله نقش ایفا کند. این قرائت به مبانی دیگر در حوزه ولایت فقیه و نقش مصلحت، ارتباط پیدا می‌کند و می‌تواند باعث هماهنگی احکام شرعی با مقتضیات زمان و مکان شود و به کارآمدی و روزآمدی فقه برای تقنین کمک کند. بر اساس نگاه قانونی امام(ره) در آثار خود، می‌توان نتیجه گرفت که شأن شارع از نگاه امام(ره) مولای قانون‌گذار است فلذا ویژگی‌های قانون‌گذاری عرفی همچون تأثیر اهداف در تقنین، انسجام قوانین و سلسله مراتب قوانین می‌تواند در فقه ملاحظه شده و آن را برای تقنین آماده‌تر سازد.

واژگان کلیدی: خطابات قانونی، انحلال و عدم انحلال، احکام شرعی، قانون‌گذاری، فقه حکومتی

فهرست مطالب

مقدمه	۱
۱- بیان مسأله	۱
۲- سؤال اصلی تحقیق	۲
۳- سؤال‌های فرعی	۲
۴- اهمیت مسأله و ضرورت تحقیق	۲
۵- پیشینه تحقیق	۳
۶- نوآوری تحقیق	۶
۷- اهداف تحقیق	۶
۸- فرضیه‌های تحقیق	۷
۹- نوع تحقیق	۷
۱۰- روش تحقیق	۷
۱۱- سازماندهی تحقیق	۷
فصل اول: کلیات و مبانی نظری	۸
۱-۲ گفتار اول: مفردات و مصطلحات	۸
۱-۲-۱ فقه	۸
۱-۲-۲ علم اصول فقه	۸
۱-۲-۳ فقه فردی	۹
۱-۲-۴ فقه حکومتی	۱۰
۱-۲-۵ احکم	۱۰
۱-۲-۶ امتعلق حکم	۱۱
۱-۲-۷ موضوع حکم	۱۱
۱-۲-۸ خطاب	۱۲
۱-۲-۹ انحلال	۱۴
۱-۲-۱۰ اکلی و اقسام آن	۱۵
۱-۲-۱۱ قانون	۱۷
۱-۲-۱۲ دولت اسلامی	۱۸
۳-۱ گفتار دوم: مبانی نظری	۱۹
۳-۱-۱ مراحل حکم شرعی	۱۹

۲۲	۱-۳-۲ قضیه حقیقیه و خارجیّه.....
۲۵	۱-۳-۳ متعلق اوامر و نواهی (متعلق حکم شرعی).....
۲۷	۱-۴ جمع بندی.....
۲۹	فصل دوم: چستی نظریه خطابات قانونی.....
۲۹	۲-۱ مقدمه.....
۲۹	۲-۲ گفتار اول: نظریه انحلال خطابات شرعی.....
۲۹	۲-۲-۱ تبیین انحلال خطابات شرعی.....
۳۰	۲-۲-۲ انحلال حقیقی و حکمی.....
۳۰	۲-۲-۳ تقریرهایی از نظریه انحلال.....
۳۱	۲-۲-۴ ادله نظریه انحلال.....
۳۲	۲-۳ گفتار دوم: نظریه خطابات قانونیه.....
۳۲	۲-۳-۱ پیشینه نظریه خطابات قانونی.....
۳۳	۲-۳-۲ مواضع مورد بحث از خطابات قانونیه در اصول امام.....
۳۳	۲-۳-۳ تبیین نظریه خطابات قانونی.....
۳۵	۲-۳-۴ مقدمات اثبات نظریه.....
۳۷	۲-۳-۵ ادله نظریه.....
۴۲	۲-۳-۶ برخی مؤیدات برای اثبات نظریه.....
۴۲	۲-۳-۷ تفکیک دو مرحله استدلال.....
۴۳	۲-۳-۸ اصالت و اعتبار ادله.....
۵۱	۲-۳-۹ زمینه های بروز نظریه خطابات قانونیه.....
۵۴	۲-۳-۱۰ قرائتی دیگر از نظریه خطابات قانونی.....
۵۸	۲-۴ جمع بندی.....
۵۹	فصل سوم: رابطه فقه و تقنین.....
۵۹	۳-۱ مقدمه.....
۵۹	۳-۲ گفتار اول: تقنین در حقوق موضوعه.....
۵۹	۳-۲-۱ علم حقوق.....
۵۹	۳-۲-۲ تعریف قواعد حقوقی.....
۶۰	۳-۲-۳ مشروعیت قواعد حقوقی.....
۶۱	۳-۲-۴ اهداف حقوق.....
۶۲	۳-۲-۵ قانون گذار کیست؟.....

- ۶-۲-۳ قانون چه خصوصیتی دارد؟..... ۶۳
- ۷-۲-۳ خصوصیات قانون مطلوب..... ۶۸
- ۳-۳ گفتار دوم تقنین در فقه..... ۷۰
- ۱-۳-۳ تعریف فقه..... ۷۰
- ۲-۳-۳ تقنین در فقه به چه معناست؟..... ۷۰
- ۳-۳-۳ انحصار تشریح در خداوند..... ۷۲
- ۴-۳-۳ شریعت نتیجه تشریح الهی..... ۷۲
- ۵-۳-۳ مرتبه کشف تشریح الهی..... ۷۳
- ۶-۳-۳ قوانین مستخرج از دستگاه فقهی (قوانین شرع)..... ۷۴
- ۷-۳-۳ نسبت حکم تکلیفی و وضعی با قانون گذاری..... ۷۸
- ۸-۳-۳ نسبت حکم واقعی و ظاهری با حقوق و قانون گذاری..... ۷۹
- ۹-۳-۳ نسبت واجب عینی و کفایی با قانون گذاری..... ۸۰
- ۱۰-۳-۳ نسبت واجب تعبدی و توصلی با قانون گذاری..... ۸۱
- ۱۱-۳-۳ نسبت احکام تاسیسی و امضایی با قانون گذاری..... ۸۲
- ۱۲-۳-۳ نسبت حکم اولی و ثانوی با قانون گذاری..... ۸۳
- ۴-۳ گفتار سوم: تطبیق تقنین در فقه و حقوق موضوعه..... ۸۶
- ۱-۴-۳ نسبت میان فقه و حقوق..... ۸۶
- ۲-۴-۳ تعریف حقوق اسلامی..... ۸۷
- ۳-۴-۳ قلمرو قانون گذاری از منظر فقه..... ۸۸
- ۴-۴-۳ قانون گذاری بشر..... ۹۴
- ۵-۴-۳ چالش های فقه سنتی (فقه فردی) برای تقنین در حقوق..... ۹۶
- ۵-۳ جمع بندی..... ۹۸
- فصل چهارم: تأثیر نظریه خطابات قانونیه در تقنین..... ۱۰۰
- ۱-۴ مقدمه..... ۱۰۰
- ۲-۴ گفتار اول: نقش نظریه خطابات قانونی در مکلف قانون..... ۱۰۲
- ۱-۲-۴ مکلف واقع شدن جامعه..... ۱۰۳
- ۲-۲-۴ مکلف واقع شدن شخصیت حقوقی..... ۱۱۳
- ۳-۲-۴ مکلف واقع شدن دولت/حکومت..... ۱۱۶
- ۳-۴ گفتار دوم: تأثیر نظریه در تکلیف قانونی و فرایند قانون گذاری..... ۱۱۷
- ۱-۳-۴ قدرت در تکلیف قانونی..... ۱۱۷

- ۲-۳-۴ انعکاس تکلیف نظام‌مند بر اساس نظریه خطابات قانونی ۱۱۸
- ۳-۳-۴ برخی پیامدهای تکلیف جامعه، دولت ۱۲۲
- ۱-۳-۳ تأثیرات تکثر و ترابط افعال ۱۲۲
- ۲-۳-۳-۴ احتمالی نوپدید در رفع تعارض ادله ۱۲۳
- ۳-۳-۳-۴ دخالت استنباط در فرآیند تقنین و اجرا ۱۲۴
- ۴-۳-۴ ثمرات خطابات قانونی بر اساس قرائتی دیگر ۱۲۵
- ۴-۴ گفتار سوم: بررسی شأن قانون‌گذاری شارع ۱۲۷
- ۱-۴-۴ موارد استناد به قانون‌گذاری عرفی در آثار اصولی امام(ره) ۱۲۸
- ۲-۴-۴ شأن شارع به عنوان مولای قانون‌گذار ۱۳۰
- ۵-۴ جمع بندی ۱۳۷
- نتیجه گیری ۱۳۸
- پیشنهادات پژوهشی ۱۴۰
- منابع ۱۴۱
- کتاب‌ها ۱۴۱
- مقالات ۱۴۶
- منابع برخط ۱۴۸

فهرست جداول

- جدول ۱-۱ مقایسه مراحل حکم از دیدگاه آیت الله نائینی و امام خمینی (ره)..... ۲۱
- جدول ۲-۱ مقایسه دیدگاه انحلال و عدم انحلال خطابات قانونیه..... ۵۸
- جدول ۳-۱ مقایسه مکاتب حقوق طبیعی و پوزیتیویستی..... ۶۲
- جدول ۳-۲ مقایسه حقوق موضوعه و فقه..... ۹۹

فهرست اشکال

- شکل ۱-۱ مبانی انحلال خطاب از دیدگاه مرحوم نائینی و پیروان ایشان..... ۲۸
- شکل ۱-۲ مبانی عدم انحلال خطاب از دیدگاه امام خمینی (ره)..... ۲۸
- شکل ۲-۱ تقسیم بندی اراده الهی از دیدگاه مشهور..... ۴۰
- شکل ۲-۲ تقسیم بندی اراده الهی از دیدگاه امام خمینی (ره)..... ۴۱
- شکل ۲-۳ نمودار اشکالات به نظریه خطابات قانونیه..... ۵۱
- شکل ۳-۱ خصوصیات قانون..... ۶۷
- شکل ۳-۲ خصوصیات قانون مطلوب..... ۶۹
- شکل ۴-۱ نظریه قانونی امام خمینی (ره) در سه سطح از مضیق به موسع..... ۱۰۲
- شکل ۴-۲ مقایسه تکالیف عام بر اساس دو نظریه خطابات قانونی و انحلالی..... ۱۲۰
- شکل ۴-۳ نمودار تأثیرات عدم انحلال خطابات قانونی..... ۱۳۸

مقدمه

۱- بیان مسأله

عدم انحلال خطابات قانونی

امام خمینی (ره) به عنوان یک فقیه و اصولی صاحب سبک و دارای نگاه های گسترده اجتماعی و سیاسی، صاحب نظریه ای خاص در منظومه مباحث حکم شناسی است مطابق این نظریه تکالیفی که شخصی نیستند و مخاطب شخصی ندارند در ابتدا به نحو قانون مثل همه قوانین عرفی به جامعه ابلاغ می شود بدون این که خصوصیات و قیود و حالات مکلفین در آن قید شده باشد. خطاب واحد متعلق به عامه مکلفین است بدون این که تکرر و تعددی در ناحیه خطاب باشد. در اینجا همین که برخی از مصادیق موضوع امکان دعویت برای آنها موجود بود کافی است و لازم نیست همه آنها شرایط خطاب و تکلیف را داشته باشند، زیرا تکلیف منحل به تعداد افراد نمی شود.

انحلال خطابات به مکلفین

رقیب این نظریه قول به انحلال خطاب در همه خطابات غیرشخصی است که از سوی مرحوم آقاضیاء، نائینی، محقق خوئی و دیگران مطرح شده است. نقطه کانونی تمایز دو مبنا در انحلال خطابات و عدم انحلال خطابات بنا بر نظریه خطابات قانونیه است و نوع اشکالات و ثمرات نیز بر همین کانون تمایز متمرکز است.

ثمرات نظریه عدم انحلال در فقه سیاسی

بر این نظریه ثمرات متعدد اصولی و فقهی مترتب است. هم چنین ثمرات متعددی می توان در حوزه فقه سیاسی و مبانی دولت اسلامی برای آن تحقیق و بررسی کرد. اما با توجه به گستردگی ثمرات متصور در حوزه فقه سیاسی، در این پژوهش می خواهیم به حوزه خاصی از این ثمرات بپردازیم.

محل تحقیق: خطاب قانونی شارع و قانون گذاری عرفی

با توجه به نوع نگاه حکم شناسانه حضرت امام (ره) که خطابات شرعی را از جهاتی مانند قانون گذاری عرفی لحاظ کرده اند، در صدد هستیم تأثیرات این نظریه اصولی را در حوزه تقنین در دولت اسلامی بررسی کنیم که آیا اساساً این نظریه، تأثیری در قانون گذاری دارد یا خیر؟ و اگر دارد چه نوع تأثیری می تواند داشته باشد؟ برای این منظور لازم است ثمرات نظریه عدم انحلال را در این موارد مورد بررسی قرار دهیم:

۱. مکلفین به قانون

۲. تکلیف قانونی

۳. شأن قانون گذاری

۲- هندسه و ساختار موضوعی تحقیق

برای رسیدن به این مهم لازم است علاوه بر پرداختن به مختصات نظریه خطابات قانونی و نظریه رقیب، روابط فقه و تقنین مورد ملاحظه و تدقیق قرار بگیرد تا از قبل آن به تأثیرات نظریه، در تقنین پی ببریم.

۲- سؤال اصلی تحقیق

تأثیر نظریه خطابات قانونی حضرت امام خمینی^(ره) بر تقنین در دولت اسلامی چیست؟

۳- سؤال‌های فرعی

۱. نظریه خطابات قانونی چیست و چه مختصاتی دارد؟
۲. رابطه فقه و تقنین چگونه است؟
۳. تأثیر خطابات قانونی در حیطه های گوناگون تقنین چیست؟

۴- اهمیت مسأله و ضرورت تحقیق

۴-۱ در مقام اهمیت تحقیق

حکومت جمهوری اسلامی بر اساس ماهیت اسلامی خود و اصول متعدد قانون اساسی، مبنای قانون‌گذاری خود را بر اساس موازین شریعت و فقه قرار داده است و در این راستا مسیر چهل ساله پرفراز و نشیبی را پیموده است و علیرغم توفیقات قابل توجهی که در خصوص تدوین قانون بر اساس موازین فقه اسلامی کسب نموده است همچنان خلاءها و اشکالاتی در خصوص قانون‌گذاری فقهی وجود دارد. برخی از این اشکالات و نواقص ناشی از فاصله فقه و فقاہت تاریخی شیعی از عرصه حکومت داری بوده است که لازم می‌دارد تحقیقات بیشتری در مورد رابطه تقنین فقهی و تقنین حقوقی صورت گیرد و «ضوابط تقنین فقهی مطلوب» مورد کنکاش قرار گیرد.

امام خمینی(ره) به عنوان فقیه و اصولی صاحب سبک و دارای نظام اندیشه اجتماعی و سیاسی، در دانش اصول نظریه خطابات قانونیه را ارائه کرده‌اند که بنا بر فرضیه تحقیق احتمال می‌رود که این نظریه اصولی، تأثیرات قابل توجهی در عرصه قانون‌گذاری فقهی داشته باشد. فلذا اهمیت عرصه قانون‌گذاری اسلامی و خلاءهای آن از یک طرف و عنصر زمان شناسی و روزآمدی فقه امام خمینی(ره) از طرف دیگر، ایجاب می‌کند که در خصوص نظریه ایشان که جزء مهم‌ترین ابتکارات ایشان در دانش اصول محسوب می‌شود، بررسی و تحقیق نماییم. در حقیقت جمع مقام اصولی ایشان و مقام تحقق حاکمیت عرفی ناشی از نظریه ولایت فقیه از سویی و از سویی نگاه و رویکرد اجتماعی ایشان در تقدم و اوجبیت نظام و حکومت قرائنی

هستند که هرگاه جمع با نظریه عدم انحلال شوند می‌توان تصور نمود که «امکان وجود رابطه بین این نظریه اصولی و تقنین عرفی» وجود دارد.

۴-۲ در مقام ضرورت تحقیق

علاوه بر اهمیت ذکر شده در فوق، بایستی تکمیل نمود که:

۱. تا کنون به صورت مستقل و مبسوط هیچ تحقیقی به تأثیر این نظریه در خصوص تقنین عرفی و حقوقی نپرداخته است

۲. و با توجه به جایگاهی که آراء و افکار امام خمینی (ره) در عرصه حکومت وجود دارد (از حیث حدوث متصدی به حکومت و حکمرانی) در صورت یافتن راه‌ها و راهکارهای بدیع از منظومه فکری ایشان، امید می‌رود که بتواند نقش آفرینی بیشتر در تقویت و اصلاح مسیر قانون‌گذاری ایفا کند.

۵- پیشینه تحقیق

در زمینه خطابات قانونیه علاوه بر تألیفات مبدع نظریه خطابات قانونیه و تألیفات و تقریرات شاگردان ایشان، کتب و مقالاتی نیز به چاپ رسیده است:

➤ کتب

۱- یک مجلد مجموعه مصاحبه با صاحب نظران نیز در تأیید یا نقد این نظریه به چاپ رسیده است.

در این اثر با حضرات آیات محمد علی گرامی، محمد مؤمن، سید علی محقق داماد، سید احمد مددی، مهدی گنجی و محمد صادق لاریجانی گفتگوهایی بعمل آمده است که در تبیین و ایضاح نظریه خطابات قانونیه نقش مهمی را ایفاء کرده است و عمدتاً حول تقریر و اشکالات خود نظریه است و به تأثیرات آن در حوزه تقنین نپرداخته است و از سویی نگاه و رویکرد حکومتی به فقه در آن مشاهده نمی‌شود.

۲- کتاب «الخطابات القانونیه: رویه مبتکره عند الامام الخمينی^{قدس سره} در اسسه تحليلیه نقدیه»

نوشته حجت الاسلام محمدجواد فاضل لنکرانی در زمینه تحلیل، پاسخ به برخی اشکالات و نقد نظریه و نهایتاً برخی ثمرات فقهی و اصولی نظریه به چاپ رسیده است و به خصوص به حوزه تقنین در دولت اسلامی نپرداخته است. ضعف نگاه حکومتی نیز در این تحقیق وجود دارد و البته نگارنده در اهداف خود به دنبال چنین مطلوبی نبوده است.

۳- کتاب «بررسی نظریه خطابات قانونیه»

نوشته حجت الاسلام نورمفیدی در زمینه اثبات، اشکالات و برخی ثمرات فقهی، اصولی به چاپ رسیده است. کتاب به تبیین نظریه، اشکالات و ثمرات فقهی و اصولی پرداخته است اما به امتدادات حقوقی نظریه نپرداخته است.

۴- کتاب «نظریه ترتب و خطابات قانونی»

متن ۳۹ جلسه از دروس خارج اصول آیت الله علیرضا اعرافی (دام ظلّه العالی) در مقطع زمانی مهرماه تا دی ماه ۱۳۹۲ در حوزه علمیه قم است این کتاب کاملاً بر اساس رویکرد اصولی نوشته شده است و تبعاً به قانون‌گذاری پرداخته نشده است.

۵- کتاب «شرح و تبیین نظریه خطابات قانونیه امام خمینی (ره)»:

نوشته دکتر عابدین مؤمنی دانشیار دانشگاه تهران، در زمینه پیشینه، تبیین و کاربردهای نظریه به چاپ رسیده است. این کتاب به لحاظ پرداختن به مبانی بسیار پر حجم و مفصل است اما ناظر به حوزه حقوقی نیست.

۶- کتاب «خطابات قانونیه از دیدگاه امام خمینی (ره)» و مشهور اصولیان:

نوشته دکتر عبدالرضا فرهادیان عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی در زمینه تبیین نظریه خطابات، نظریه انحلال و تطبیقات فقهی و اصولی نظریه خطابات به چاپ رسیده است. این اثر نیز به کارکردهای حقوقی توجهی ندارد و بیشتر به حوزه مبانی پرداخته است.

➤ مقالات

و مقاله‌هایی نیز در برخی مجلات به رشته تحریر در آمده است:

۱- المقیمی الشیخ أبو القاسم، نظریة الخطابات القانونیه، فقه اهل بیت (عربی)، ۴۲، ۱۴۲۷ ق

اثر حجت الاسلام مقیمی با اشراف خوبی نسبت به آراء اصولی امام نگاشته شده است و علاوه بر پرداختن به مبانی متعرض امتدادات فقهی و اصولی هم بوده است اما در حوزه تقنین و به لحاظ حقوقی مسائل تحقیق مورد نظر ما را نپرداخته است.

۲- نظریه عدم انحلال خطابات قانونی - نویسنده: اسلامی، رضا؛ مجله: فقه « بهار و تابستان ۱۳۸۸ - شماره ۵۹ (۵۲ صفحه - از ۱۶۲ تا ۲۱۳).

این اثر با یک نگاه تطبیقی امتدادات نظریه خطابات و نظریه رقیب یعنی نظریه عدم انحلال را پرداخته است و فارغ از امتدادات حقوقی نظریه خطابات است.

۳- تحلیل خطابات قانونیه، آثار، اشکالات و پاسخ آن - دکتر محمد عرب صالحی - مجله فقه و اصول، سال
چهل و نهم، شماره ۳، شماره پیاپی ۱۱۰

نقطه تمرکز مقاله بر تثبیت نظریه و پاسخ به برخی اشکالات مطرح شده در مورد آن است با وجود اینکه
به ثمرات نیم نگاهی دارد اما به تبعات حقوقی توجه و تمرکزی ندارد

۴- بررسی تأثیرات آراء اصولی امام خمینی ره بر فقه سیاسی ایشان - نویسنده: لک زایی، نجف؛ جلالی
اصل، هادی؛ - مجله: پژوهشنامه انقلاب اسلامی (دانشگاه همدان) « بهار ۱۳۹۴، سال چهارم - شماره ۲
(۲۰ صفحه - از ۴۵ تا ۶۴).

این اثر از حیث احصاء تأثیرات فقه سیاسی، مزیت‌هایی دارد اما تمرکزی بر حوزه تقنین در دولت اسلامی
ندارد.

۵- تأثیرات نظریه خطابات قانونی امام خمینی ره بر انقلاب اسلامی - نویسنده: لک زایی، نجف؛ جلالی
اصل، هادی - مجله: حکومت اسلامی، شماره ۹۲، تابستان ۱۳۹۸ ص ۱۱۵ تا ۱۳۴،

در این اثر به نقش نظریه خطابات از حیث عدم شرطیت قدرت در زمینه تکلیف و تطبیق آن در مسأله
مبارزه و انقلاب اسلامی پرداخته شده است و نگاهی به تأثیرات حقوقی به صورت خاص ندارد

۶- تعلق خطابات شرعی سیاسی به مکلف سیاسی بر اساس نظریه خطابات قانونی امام خمینی - نویسندگان:
ابوالحسن حسنی - منبع: مطالعات انقلاب اسلامی سال ششم زمستان ۱۳۸۸ شماره ۱۹.

این اثر در حوزه تأثیرات نظریه خطابات قانونی بر عمل مکلفین سیاسی نکات بدیعی دارد اما باز هم به
صورت جامع به مقوله تأثیر نظریه خطابات در تقنین پرداخته است.

۷- خطابات قانونیه - نویسندگان: سید حسن خمینی، فرحناز افضلی قادی - منبع: فصلنامه علمی پژوهشی متین
۱۳۸۸ شماره ۴۳.

این اثر به تشریح نظریه خطابات به خصوص در مسأله ضد و برخی ثمرات اصولی آن پرداخته و نگاهی
به امتدادات سیاسی اجتماعی ندارد.

➤ پایان نامه‌ها

۱- تحلیلی بر نظریه خطابات قانونی امام خمینی ره و آثار فقهی و اصولی مترتب بر آن (پدیدآور:
محمد هادی بلالی، استاد راهنما: عباسعلی سلطانی، استاد مشاور: محمد تقی فخلعی، دانشگاه فردوسی مشهد،
دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری)

این اثر با پرداختن به مبانی، تبیین نظریه و اشکالات آن به برخی ثمرات فقهی و اصولی پرداخته است اما تمرکزی بر حوزه تقنین ندارد و سؤالات تحقیق بنده را پاسخ نمی‌دهد

۲- رابطه اصول فقه و فقه سیاسی در دیدگاه فقهای معاصر شیعه با تأکید بر آراء امام خمینی (ره) پدیدآور: هادی جلالی اصل، استاد راهنما: نجف لکزایی، استاد مشاور: داود مهدوی‌زادگان، دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام، دانشکده حقوق و علوم سیاسی)

این اثر به برخی مبانی اصولی و فقه سیاسی امام پرداخته است و سپس بر اساس مبانی، به نتایج اصول فقه امام در فقه سیاسی ایشان پرداخته است یکی از فصول این پایان نامه به تأثیرات نظریه خطابات قانونی بر فقه سیاسی ایشان پرداخته است که به لحاظ مضمون نزدیک به همان مقاله پدیدآور و استاد راهنماست که در شماره ۴ به آن اشاره کردیم.

۶- نوآوری تحقیق

۱. تا کنون به صورت مبسوط و مستقل بر روی تأثیر نظریه خطابات قانونی بر قانون‌گذاری عرفی تحقیقی ارائه نشده است.
۲. برای بررسی تأثیر نظریه در تقنین برداشت‌ها و قرائت‌های مختلف در خصوص نظریه، مورد توجه قرار می‌گیرد.
۳. رویکرد حکومتی به فقه که یکی از نوآوری‌های جدی این تحقیق است نیز سبب می‌شود که یک خوانش بدیع فقهی از موضوع به وجود آید.

۷- اهداف تحقیق

این تحقیق با توجه به اهمیت قانون‌گذاری در حکمرانی دولت اسلامی و کاربرد فقه در قانون‌گذاری چند هدف را دنبال می‌کند:

۱. آشنایی با ظرفیت‌های نظریه خطابات قانونی در حوزه تقنین
۲. نشان دادن قابلیت‌های فقه حکومتی در عرصه‌های حاکمیتی و لزوم هرچه بیشتر برای نیل و حرکت فقه از نگاه فردی و سنتی به نگاه اجتماعی و حکومتی
۳. روشن‌تر شدن ابعاد فقهی و اصولی امام خمینی (ره) و دعوت برای توجه بیشتر به ابعاد اصولی ایشان در مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی.
۴. تحقیقات میان رشته‌ای اصیل در فقه و حقوق و علوم سیاسی در حقیقت می‌تواند سبب رشد غنای فقه گردد که یکی از اهداف این تحقیق میان رشته‌ای خواهد بود.

۸- فرضیه‌های تحقیق

به نظر می‌رسد بین نظریه خطاب قانونی و تقنین حقوقی و عرفی در دولت اسلامی رابطه معناداری وجود دارد. که در صورت تحقق:

- فقه را از حیطه فردی به حیطه جمعی و حکومتی سوق دهد و از این جهت فقه را برای تبدیل به قانون کارآمدتر می‌کند.
- برخی از گسست‌های موجود میان فقه و قانون را حل می‌کند.
- فقه را به ملاحظه مقام اجراء و سیاست‌گذاری، سوق می‌دهد.

۹- نوع تحقیق

این تحقیق از نوع مسأله پژوهی بوده و مسأله‌ای بنیادی/نظری را مورد مطالعه قرار می‌دهد. مسأله تحقیق میان رشته‌ای میان رشته‌های فقه، اصول فقه و حقوق است.

۱۰- روش تحقیق

روش ما در این تحقیق کیفی و توصیفی-تحلیلی با تمرکز بر اندیشه‌های فقهی و اصولی امام خمینی (ره) است. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای-اسنادی است.

۱۱- سازماندهی تحقیق

این تحقیق مشتمل بر مقدمه و چهار فصل است. فصل اول به بررسی مفاهیم و کلیات تحقیق و هم‌چنین مبانی نظری موثر در نظریه خطابات قانونیه می‌پردازد. در فصل دوم نظریه خطابات قانونیه و نظریه رقیب آن توضیح داده شده و بررسی می‌شود. در فصل سوم به رابطه میان فقه و قانون پرداخته می‌شود و در فصل چهارم تأثیرات نظریه خطابات قانونیه در تقنین مورد تحقیق و پژوهش قرار می‌گیرد. در پایان با جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مباحث گذشته و پیشنهادات پژوهشی، این تحقیق به پایان می‌رسد.

فصل اول: کلیات و مبانی نظری

مقدمه

در گفتار اول این فصل، مفردات و مصطلحاتی اصلی که در این تحقیق مورد نیاز است به صورت اجمالی ارائه خواهد شد و در گفتار دوم به عنوان مبانی نظری، مبانی و پایه های اصلی نظریه خطابات قانونیه ارائه می گردد. نکاتی که برای فهم مباحث آتی اعم از فصل دوم و فصل چهارم این تحقیق نقش بسزایی دارد.

۱-۲ گفتار اول: مفردات و مصطلحات

۱-۲-۱ فقه

صاحب معالم تعریفی از فقه ارائه کرده است که مضمون آن شهرت زیادی در میان فقها دارد:

الفقه فی الاصطلاح هو العلم بالاحکام الشرعیة الفرعیة عن أدلتها التفصیلیة^۱

فقه دانستن احکام شرعی فرعی از دلیل های تفصیلی به دست آمده است.

اما از فقه از منظر امام خمینی (ره) معنای متفاوتی دارد. ایشان در کتاب اجتهاد و تقلید فقه را این گونه

تعریف کرده اند: هو قانون المعاش و المعاد و طریق وصول قرب الرب بعد العلم بالمعارف.^۲

۱-۲-۲ علم اصول فقه

تعبیرات مختلفی در تعریف این علم بیان شده است. مرحوم آخوند خراسانی قدس سره می گوید: اصول

فقه، صنعتی است که به وسیله آن قواعدی که ممکن است در طریق استنباط احکام واقع شوند، یا در مقام

عمل منتهی به احکام شوند، شناخته می شوند.^۳ مرحوم مظفر قدس سره می گوید: علم اصول فقه، علمی است

که در آن از قواعدی بحث می شود که نتیجه آنها در طریق استنباط حکم شرعی قرار می گیرد.^۴

امام خمینی (ره) علم اصول را این گونه تعریف می کنند: هو القواعد الالیه التي يمكن أن تقع كبرى استنتاج

الأحكام الكلية الإلهية أو الوظيفة العملية^۵

^۱ حسن بن زین الدین، ابن شهید ثانی، معالم الدین و ملاذ المجتهدین، ص ۲۶

^۲ روح الله خمینی، الاجتهاد و التقليد، ص ۸۱

^۳ محقق خراسانی، الکفایة، ج ۱، ص ۹

^۴ محمدرضا مظفر، اصول الفقه، ج ۱، ص ۵.

^۵ روح الله خمینی، مناهج الوصول إلى علم الأصول، ج ۱، ص ۵۱

علم اصول قواعد ابزاری است که ممکن است کبرای استنتاج احکام کلیه الاهیة یا وظیفه عملیه واقع شود.

۳-۲-۱ فقه فردی

از آن جهت که در این تحقیق، فرضیه تحقیق، تأثیر نظریه خطابات قانونیه در گذار از فقه فرد به فقه حکومتی است اهمیت دارد که این دو رویکرد به فقه دقیق تر شناخته شود

رویکرد غالب و مسلط در فقه امامیه اصلی ترین کار فقه و فقیه را استنباط احکام فرعی فقهی از منابع فقه و درک و کشف احکام و وظایفی می داند که خدای متعال متوجه آحاد مکلفین و افراد مسلمان کرده است.^۱ ویژگی های فقه فردی:

۱- حکومت و سیاست نقش معنا داری در این تلقی از فقه ندارد. گرچه صورت کمالیه شریعت در زمان ظهور امام زمان (عج) نمایان می شود اما فقه و فقاہت عصر غیبت گره و پیوندی با حکومت و سیاست نخورده است و رسالت و قلمرو فقه در پیوند با حاکمیت سیاسی تعریف نمی شود.

۲- در کنار احکام فردی و مجعولات شرعی تکلیفی و وضعی مربوط به افراد مکلف، چیزی به نام احکام اجتماعی تصویر نمی شود تا در سایه توجه به این احکام، نسبت به لوازم و پیش نیازهای امتثال این گونه احکام تأملات فقهی صورت پذیرد. مراد از تکالیف جمعی تکالیفی است که افراد از آن جهت که فرد هستند مورد خطاب نبوده و از عهده انجام آن ها بر نمی آیند و متوجه جامعه است. مدیریت تحقق این تکالیف بر عهده حکومت و ولایت است.^۲

۳- در این نگاه فقیه جز استنباط احکام، رسالتی بر عهده ندارد بنابراین، صورت بندی مناسبات اجتماعی، نهادسازی های حقوقی در عرصه های مختلف حیات جمعی، ورود در تغییر مناسبات اجتماعی حسب مقاصد و ارزش های اسلامی جزء وظایف و رسالت های فقیه شمرده نمی شود.

۴- این رویکرد با تشمت و تکثر در پاسخ های فقهی به مسائل کنار می آید، به این معنا که لازم نیست میان پاسخ های استنباطی به مسائل فقهی یک باب و ابواب فقهی مختلف با یکدیگر پیوند و انسجام منطقی وجود داشته باشد بنابراین، رسالت فقیه با استنباط مورد به مورد حکم هر مسأله فقهی پایان می پذیرد و تعهدی به هم خوان کردن و نظم بخشی این احکام متفرد ندارد.

^۱ احمد واعظی، رویکردهای فقهی، ص ۱۳

^۲ رک: حسین علی منتظری، دراسات فی ولایة الفقیه، ج ۱، ص ۵۶۹

۴-۲-۱ فقه حکومتی

مراد ما از فقه حکومتی نگرش وصفی به فقه حکومتی است نه نگرش مضاف و مضاف الیهی. به این معنا که فقه حکومتی باب یا بخشی از فقه یا فقه احکام حکومتی نیست بلکه نگاهی حاکم و وصفی محیط بر تمام مباحث فقه، از طهارت تا دیات و مسائل مستحدثه است.

فقه حکومتی نگرشی کل نگر و ناظر بر تمام ابواب فقه است. در این نگاه باید استنباط فقهی بر اساس فقه اداره نظام اجتماعی انجام شود و تمامی ابواب فقه، ناظر به امور اجتماع و اداره کشور باشد. از این رو گستره ای که در فقه حکومتی مورد بحث قرار می‌گیرد همه ابواب و مسائل فقه خواهد بود. تعریفی برای فقه حکومتی عنوان شده است: علم به احکام شرعی فرعی از روی ادله تفصیلی با رویکردی کلان و حکومتی. بر این اساس هدف فقه حکومتی، پاسخگویی به نیازهای «فرد، جامعه و حکومت» توأمان است.^۱

۵-۲-۱ حکم

برای حکم شرعی تعریف‌های متعددی بیان شده است:

تعریف مشهور در میان قدما: حکم یعنی خطابی که از شارع باشد و مستقیم یا غیرمستقیم، به صورت اقتضایی یا تخییری و یا وضعی، به افعال مکلفین تعلق بگیرد.^۲

تعریف شهید صدر: حکم شرعی عبارت است از قوانین صادر شده از سوی خداوند برای تنظیم زندگی فردی و اجتماعی انسان در ابعاد مختلف.^۳

بر تعریف مشهور اشکالاتی وارد است:

- خطاب شرعی در کتاب سنت و ابراز کننده حکم شرعی است نه این که خودش حکم شرعی باشد پس حکم مدلول خطاب است.

- میرز حکم هم تنها منحصر در خطاب نیست بلکه فعل و تقریر معصوم هم می‌تواند، حاکی از حکم باشند.

- برخی از خطاب‌های شارع، مربوط به افعال مکلفین است ولی حکم نیستند بلکه به قصد اخبار صادر گردیده است. «و الله خلقکم و ما تعملون».

^۱ عباسعلی مشکانی، فقه حکومتی؛ اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال دوم، شماره دوم

^۲ محمد غزالی، المستصفی، ج ۱، ص ۶۹، محمد بن علی الشوکانی، ارشاد الفحول الی تحقیق الحق من علم الاصول، ص ۶، محمد تقی حکیم، الاصول العامة للفقهاء المقارن ص ۵۵

^۳ محمد باقر صدر، المعالم الجديدة، ص ۹۹